

keli, yasak ve kirli” anlamlarını bir arada bulundurmakla birlikte Polineze’de “genel, yaygın” gibi mânalara gelen ve tabu olmayan şeyleri ifade eden “noa”nın karıştı şeklinde de kullanılmıştır. Bu bağlamda tabunun çok net olmasa da kutsal ile kutsal dışı (profan), kirli ve özel ile temiz ve genel arasında ayrımı gösterdiği, böylece sosyal ve dinî sınırlara işaret ettiği söylenebilir. Nitekim Durkheim de tabunun dokunma, görme, söyleme, işitme ve kutsal olanın kutsal olmayanla karıştırılmaması şeklinde bir dizi yasağı içerdiğini ileri sürmüştür (*The Elementary Forms*, s. 299-308). Genelde illikle ilişkilendirilmesine ve evrensel tabuların olamayacağından söz edilmesine rağmen tabu modern insan için de bir vâkidir. Tekin olmayan, korkulan bir şey olarak nesnelere veya insanları tabulaştırma hemen bütün toplumalarda yerel unsurlar çerçevesinde mevcuttur. Bu toplumlarda siyasal ideoloji ve ilkeler yahut liderlerin dokunulmazlığı da bir tür tabu şeklinde görülebilir. Yine doğrudan dinî bir emirden kaynaklanmayan hurafe ve inanışlar da bu kategoride değerlendirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Cook, *The Three Voyages of Captain James Cook Round the World*, London 1821, V, 348, 362; J. G. Frazer, *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion*, London 1894, I, 109-121; a.m.f., *Taboo and the Perils of the Soul*, London 1911; S. Freud, *Totem and Taboo* (trc. A. A. Brill), London 1919, s. 31, 58; W. Wundt, *Elements of Folk Psychology* (trc. E. L. Schaub), London-New York 1921, s. 131-132, 193-203; H. Webster, *Taboo: A Sociological Study*, California 1942; E. Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life* (trc. J. W. Swain), London 1964, s. 299-308; M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* (trc. Lale Arslan), İstanbul 2003; C. Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce* (trc. Tahsin Yücel), İstanbul 2004; R. R. Marett, “Tabu”, *ERE*, XII, 181-185; R. Wagner, “Taboo”, *Encyclopedia of Religion* (ed. L. Jones), Detroit 2005, XIII, 8947-8949; Kürşat Demirci, “Haram”, *DİA*, XVI, 98-99.

CENGİZ BATUK

TABUR

XV-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı ordusunda kullanılan savunma düzeni.

Kelime Macarca’dan Osmanlı askerî terminolojisine girmiştir. Kaynaklarda bazan **tabur**, bazan da **istabur** şeklinde geçer. Tabur ve aynı şeyi ifade eden, Balkan İslav dillerinden gelen istabur sözü başlangıçta (1440’lı yıllar) toplarla, yaya tüfeklerle ve zenberekçilerle donatılmış, te-

kerleklerinden birbirine zincirlenmiş arabalarla çevrilen ordugâha verilen addı. Osmanlılar, Macar kral nâibi János Hunyadi ile yaptıkları savaşlar sırasında Macarlar’ın “szekértábor” (araba kampı) ve Almanlar’ın “wagenburg” (araba kalesi) dedikleri savaş arabalarını tanımış, Macarlar ise sahra topluluğunun ilk biçimini oluşturan bu savaş aletini, Jan Huss taraftarlarıyla Bohemya’da ve Kuzey Macaristan’da mücadele ettikleri zaman öğrenmiştir (Ágoston, s. 40-41). Husçular’ın dört beygirin çektiği, tahta perdelerle (kalkan) ve hafif toplarla teçhiz edilen büyük ve sağlam arabaları, özellikle içlerinde mevzilenmiş yaya birliklerini süvari hücumlarına karşı etkili bir koruma sağlıyordu. Ordu tehlikeli bir durumla karşılaştığı takdirde dörtgen veya daire şeklinde birbirine bağlanan arabalar bir istihkâm ya da sığınak yeri vazifesi görüyordu (Antoche, XXXVI [2004], s. 92-93). Arabaları hem müdafaa hem de hücum için kullanan Husçular’dan farklı olarak Macarlar taburdan daha çok savunma düzeni olarak yararlanmıştı.

Bu tür savaş düzeni ateşli silâhların devreye girişinden önce eski Türk halkları arasında da bilinmekteydi. Ordugâhlar kazıklarla, insan boyu kalkanlarla, palankalarla veya birbirine bağlanmış arabalarla tahkim edilirdi (tura, çeper vb. adı verilen istihkâm sistemi: İnalçık, s. 204; Szabó, s. 127-134; Ivanics, s. 40). Kuruluş devri Osmanlı savaş tarzı buna çok benziyordu ve bununla her şeyden önce padişahın tam güvenlik altına alınması amaçlanıyordu. Bundan dolayı sultan, meydan muharebelerinde etrafındaki kapıkulu süvarileriyle birlikte ordunun merkezinde duruyor, önünde yeniçeriler, yayalar ve azebler saf bağlıyordu. Eldeki tarihî kayıtlara göre 1396’da Niğbolu Savaşı’nda hükümdarın bulunduğu merkez, topraktan yapılmış savunma duvarıyla ve üzerine dikilen uzun (dikme) kalkanlarla çevrilmişti. Yeniçeriler bundan sonraki muharebelerde de bu tür müstahkem mevkiiler arkasından atış yapmıştır. Bu mevkiiler I. ve II. Kosova, Çaldıran ve Haçova muharebelerinde görüldüğü gibi sık sık develerle de takviye edilmiştir. Osmanlılar araba savaşını öğrenmekle birlikte eski savaş usullerine sadık kalmış, yalnız kullandıkları araçları belirli ölçüde değiştirmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ordunun ortasını güçlendirmek amacıyla toprak istihkâm yerine giderek dikme kalkanlarla önceleri hiç yararlanmadıkları arabaları kullanmaya başlamışlardır. Yaptıkları meydan savaşlarının çoğunda artık tüfekle donatılmış

yeniçerilerin önünde, üzerlerine hafif topların yerleştirildiği arabalar veya zincirle bağlanmış kundaklı toplar yer alıyordu; ancak her iki şeklin yan yana veya birbirine arka vererek mevzilenildiği de oluyor (*Topçular Kâtibi Abdülkadir [Kadrî] Efendi Târîhi*, I, 160). Artık ordugâhlar kurulduğunda padişahın, sadrazamın veya serdarların otağlarını ve mühimmatı korumak için düzenli arabalarla tabur kuruyordu (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 120). Tabur işini gören arabalar, Fâtih Sultan Mehmed döneminde teşkil edilen top arabacıları ocağı tarafından imal edilen top arabalarıydı (meselâ Mercidâbık Savaşı’nda 300 adet: Parry, s. 220). Fakat Osmanlı kumanda heyeti, çok defa elde bulunan çok sayıda erzak ve malzeme arabalarını bu iş için daha uygun buluyordu (Marsigli, s. 225). Osmanlı ordusunda Husçu usulü büyük arabaların nisbeten az sayıda olduğu İbn Tolun’dan anlaşılır; ona göre Dimâşk’a girdiğinde Yavuz Sultan Selim’in önünde ikişer katırın çektiği, toplarla teçhiz edilen otuz araba ile yirmi tekerlekli büyük araba gidiyordu. Daha sonra da bu arabaların birbirine zincirle bağlanmış olduğunu görmüştü (Ayalon, s. 125-126). Şu halde Çek, Macar ve Alman “szekértábor / wagenburg”u sadece Osmanlı top arabacıları sistemiyle özdeşleştirmek isteyen görüşler yerinde olmayabilir (Antoche, XXXVI [2004], s. 113). Osmanlılar’ın araba savaşı taktiklerini ustaca kullandıklarını, diğer Doğu ülke ve halklarına da öğrettiklerini XVI. yüzyıl kaynakları açıkça göstermektedir. Yüzyılın ikinci yarısında Macaristan serhaddinde faaliyette bulunan Habsburg kumandanı Lazarus von Schwendi’ye göre yalnız sultanın ordusu değil paşalar da süvari birliklerinin yanı sıra arabalara binen piyade askerlere dayanarak savaşa girmiş ve bu şekilde takviye edilen merkezlerle zafer kazanmıştır (Parry, s. 224).

Osmanlılar tarafından benimsenen ve tabur / istabur cengi denilen bu savaş usulü XVII. yüzyılda büyük ölçüde değişmiştir. Avrupa’daki ateşli silâh teknolojisi esaslı bir gelişme göstererek hem topların ve hafif el silâhlarının etkisinde hem de kullanılış şekillerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun dışında timarlı sipahilerin savaş gücü ciddi biçimde zayıflamıştı. Neticede, yeniçerilerin toplara ve arabalara dayanan savunma duvarının düşmanın hücumlarını durdurmaya artık yetmediği, Viyana bozgununda ve sonraki savaşlarda uğranılan yenilgiler neticesinde açıklık kazanmıştı. Bu sebeple Osman-

li kumanda heyeti, 1687'den itibaren eski usullerinden biri olan "toprak set" savaşını canlandırmaya çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda meydan muharebelerinin her birinde araba kalesi dizildikten başka Fransız uzmanlarının tâlimatıyla "meteris"ler (siper) alınıp ordugâhlar birer ikişer veya üçer kat meterislerle takviye edilmiştir (Marsigli, s. 189, 220). Osmanlılar, 1683-1698 süresinde Habsburglar'a karşı yaptıkları meydan savaşlarının hemen tamamını tabur / istabur cengi veya meşhur Zenta muharebesi gibi tabur muharebesi şeklinde adlandırmıştır (BA, D.YNÇ, 34102, s. 6: "muhârebe-i tabur-i cisir"). Halbuki bu çatışmalarda eski tarz araba savaşları orduların genel taktığının yalnız bir parçasını oluşturmuştu. Bütün bunlar alışkanlığın yanı sıra tabur cengi kavramındaki değişikliği de yansıtmaktadır. Dönemin kaynaklarında açıkça görülebildiği gibi tabur sözü bir taraftan arabalarla, meterislerle, tabyalarla ve top tüfekle takviye edilen ordugâhi ifade ederken diğer taraftan giderek artan ölçüde piyade ve süvarilerden oluşan, ateşli silâhlarla donatılmış, belirli bir savaş düzeniyle (genellikle dörtgen şeklinde) hücumu geçen orduya işaret etmekteydi (Anonim Osmanlı Tarihi, s. 25: 1691 Salankamen [Szalánkemén] savaşında "tabur gelip top erişir mahalde alayların bağlayıp ..."). Bundan dolayı XVII. yüzyılın sonunda tabur cengi, ilk olarak tahkim edilen taburlara verilen ve birçok bakımdan kale kuşatmasını andıran savaşı, ikinci olarak da dizilen orduların savaşını ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Kelimenin geç Osmanlı döneminde, "Birbirine arkasını vermiş dört diziden mürekkep murabbauş-şekl bir asker veya top ve saire mecmûu ki her taraftan düşmana mukabele edip bir istihkâm teşkil eder ..." şeklinde kazandığı anlam da buna dayanır. Tabur bugün de askerî örgütlenmede kullanılır ve dört bölükten oluşan askerî birliği ifade eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Doerfer, *TMEN*, II, 608-611; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Târîhi* (haz. Ziya Yılmazzer), Ankara 2003, I, 160, 263, 738-742; *Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 25, 120; D. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Medieval Society*, London 1956, s. 125-126; Halil İnalçık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East* (ed. V. J. Parry – M. E. Yapp), London 1975, s. 195-217; V. J. Parry, "La manière de combattre", a.e., s. 218-256; T. Pálósfalvi, *Nikápolytöl Mohácsig 1396-1526*, Budapest 2005, s. 103; G. Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Si-*

lah Sanayisi (trc. Tanju Akad), İstanbul 2006, s. 40-41; J. B. Szabó, *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarorszáig*, Budapest 2007, s. 127-134; Mária Ivanics, *A Dzsingisz-legenda könyvének nomád fejedelmé, Szeged 2007*, s. 40; L. F. Marsigli, *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról* (trc. M. F. Molnár), Budapest 2007, s. 189, 220, 225; Feridun M. Emecen, "İlk Osmanlı Savaşları ve Taktikleri Üzerine Bazı Tespitler", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular* (ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 267-275; Hasan Eren, "Türkçe İstabur Kelimesi Üzerine", *TDAY Belleten* (1956), s. 145-152; E. C. Antoché, "Du tâbor de Jan Žižka et de Jean Hunyadi au tabur çengi des armées ottomanes. L'art militaire hussite en Europe orientale au proche et au moyen orient (XVe-XVIIe siècles)", *Turcica*, XXXVI, Paris 2004, s. 91-124.

PAL FODOR

TABUT

(bk. AHİD SANDIĞI).

et-TÂC fî AHLÂKÎ'L-MÜLÛK (التاج في أخلاق الملوك)

Câhiz'e (ö. 255/869) nisbet edilen
siyaset ahlâkına
ve yönetici-yönetilen ilişkilerine
dair eser.

Kısaca *et-Tâc ve Ahlâku'l-mülûk* adlarıyla da anılır. Müellif eserini Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah'ın veziri, edip ve şair Feth b. Hâkân'a ithaf etmiştir. *et-Tâc*, müellifin Sâsânî siyaset kültürü ve Emevî yönetimiyle ilgili geniş birikimi yanında Abbâsî devlet düzenine dair bizzat vâkıf olduğu ve bu konuda derlediği bilgilerden oluşur. Müellif eserini yazarken devlet ve siyaset konularında İran kaynaklarından, özellikle Halife Mansûr döneminde ve öncesinde Farsça'dan Arapça'ya çevrilen eserlerden yararlanmıştı. Ayrıca Sâsânî Hükümdarı Enûşîrvân'a nisbet edilip İbnü'l-Mukaffa' tarafından Arapça şerhedilen, bugün elde bulunmayan *et-Tâc* isimli bir eserden de (İbnü'n-Nedîm, s. 172) faydalanmış olması muhtemeldir.

et-Tâc kısa bir mukaddime ile dört bölümden (bab) oluşur. Müellif eserin ilk sayfalarında hükümdara saygıyı pekiştirmek, bu saygının kurallarını ortaya koymak, halkın mutluluğunun hükümdarlarına bağlılıkta olduğunu anlatmak, toplumların hükümdarlara ihtiyacını göstermek, ayrıca hükümdarlara yaraşır ahlâk ve karakter özelliklerini tanıtmak amacıyla bu kitabı kaleme aldığını belirtmekte, bu arada yöneticilerin sorumluluklarıyla ilgili daha önce *Ahlâku'l-fityân ve fezâ'ilü ehli'l-ba-*

âle adlı bir eser yazdığını söylemektedir. Yöneticilerle ilgili bazı âyetler zikrederek adı geçen eserde eksik bıraktığı hususları bu kitapta ele aldığını ifade etmektedir. Eserin birinci bölümü hükümdarların huzuruna nasıl girileceğine, bu durumda hükümdarın ne yapması gerektiğine dair kuralları içerir. İkinci bölüm hükümdarların sofrasında bulunmanın âdâbına dairdir. Câhiz bu bölümde ve bundan sonraki bölümlerde İran hükümdarları ve İslâm halifelerinden örnekler sıralayarak yönetici-yönetilen ilişkilerinde gözetilmesi gereken kurallarla ilgili bilgiler vermektedir. Hükümdarın çevresiyle münasebetlerinin konu edildiği üçüncü bölümde özellikle Emevîler ve Abbâsîler'deki eğlence ve müziğe dair âdet ve uygulamalar hakkında verilen bilgiler kültür tarihi açısından büyük değer taşır. Bu arada müellifin eski İran yöneticilerinin siyaset ahlâkına dair bol alıntılar yapmasının sebebinin zikretme bağlamında geçen, "Çünkü onlar bu hususta öncüdürler; biz devlet ve yönetim ilkelelerini ... onlardan aldık" şeklindeki ifadesi İslâm siyaset geleneğinin oluşum döneminde İran etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu bölümde Emevî ve Abbâsî halifelerinin karakterleri, zevk ve eğlenceleri gibi hususlarda yer alan bilgiler de ilgi çekicidir. Hükümdarın çevresinde bulunacaklarda aranan karakter yapısı hakkındaki son ve en uzun bölümde genellikle yönetici-yönetilen ilişkisi bağlamında oyun, eğlence, ibadet, gezinti gibi günlük yaşayışla teselli, öfke, sır saklama, bağışlama, konuşma âdâbı, yolculuk âdâbı, çocuk eğitimi, cömertlik, giyim kuşam gibi konular işlenmiştir. Bu arada müellifin bazı ahlâkî hasletlere özel bir yer ayırdığı görülür. Meselâ vefakârlığın öneminden bahsederken vefa ehline iyilik etmenin ve onlara güvenmenin hükümdarlarca gözetilmesi gereken bir ödev olduğunu, vefakârlıktan daha üstün bir erdemin bulunmadığını belirtmekte, bazı İran ve İslâm yöneticilerinin bu erdeme verdiği önemi gösteren ilginç anekdotlar zikretmektedir. Aynı bölümün dikkat çekici yönlerinden biri de bazı Emevî ve Abbâsî hükümdarlarının içkiye olan düşkünlükleri hakkındaki mâlûmattır. Savaş stratejisine dair bilgilerle sona eren eser, aynı zamanda İslâm'ın İran'da hâkim olmasının ardından uygulama imkânını kaybeden bazı gelenekleri tanıtmaması bakımından değerlidir.

Ahmed Zeki Paşa, Abdullah b. Mukaffa'ya ait *Kitâbu'l-Âdâb ve el-Edebü's-şâgîr* ile beraber Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içinde bul-